

Mateusz Rabięga
 Uniwersytet Wrocławski
 Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Dziesięć lat dyskusji nad rewitalizacją śródmieścia Kalisza

W ostatnich kilkunastu latach kwestia rewitalizacji stała się priorytetowa dla wielu polskich miast, w jednych wiążąc się z poważnymi działaniami i sukcesami, w innych z wieloletnią dyskusją. Do tej drugiej grupy należy Kalisz. Celem badań było dokonanie syntezy dotychczasowego dorobku związanego z rewitalizacją śródmieścia Kalisza, szczególnie dotyczącego problemu przebudowy Głównego Rynku.

Po wejściu Polski do Unii Europejskiej w wielu polskich miastach zaczęto planować działania rewitalizacyjne. Zgodnie z definicją rewitalizacja jest „kompleksowym procesem organizacyjnym i inwestycyjnym, prowadzącym do ożywienia zdegradowanych czy zaniedbanych terenów miejskich”¹. Od pomysłów do realizacji minęło kilka lat, przez które na szczeblach lokalnych kształtowano programy rewitalizacji i sporządzano projekty, na które starano się pozyskać zewnętrzne fundusze. Pierwsze działania, jak to z wszelkiego rodzaju innowacjami bywa, obarczone były licznymi błędnymi założeniami i niedociągnięciami. Z czasem, gdy miasta zaczęły wymieniać się swoimi doświadczeniami (m.in. przy okazji Kongresów Rewitalizacji), a władze centralne dokonały zmian legislacyjnych porządkujących procesy rewitalizacyjne, projekty skupiły się bardziej na przeciwdziałaniu problemom społecznym, stały się bardziej kompleksowe, a ich realizacja łatwiejsza.

Trudno powiedzieć, czy proces rewitalizacji w Kaliszu już trwa, czy jeszcze się na dobre nie rozpoczął. Faktem jest, że od wielu lat zmieniające się władze stoją przed zadaniem odnowy serca miasta – Głównego Rynku i przyległych ulic. W 2008 roku pojawiły się pierwsze przymiarki do zorganizowania przez władze Kalisza konkursu architektonicznego na przebudowę Głównego Rynku, o czym informowano w Internecie. Wtedy też na forum internetowym *Inwestycje Kaliskie* założony został temat „Przebudowa Głównego Rynku w Kaliszu”². Forum skupia miłośników miasta, radnych, działaczy i specjalistów z różnych branż, jest bezcennym źródłem wiedzy w obszarze aktualności z regionu, spełniającym również swoją rolę jako archiwum dziejów Kalisza w XXI wieku. W temacie dotyczącym przebudowy Rynku do końca 2018 roku napisano blisko 2000 wiadomości, jednak do samej przebudowy nie doszło.

¹ J. Parysek, *Rewitalizacja miast w Polsce: wczoraj, dziś i być może jutro*, „Studia Miejskie”, 2015, nr 17, s. 11.

² *Przebudowa Głównego Rynku w Kaliszu*, [w:] *Forum inwestycji kaliskich*. Dostępny w Internecie: <http://inwestycje.kalisz.pl/viewtopic.php?f=3&t=976>. Dalsze przypisy do tego tematu odwołują się do poszczególnych postów (wiadomości). [dostęp: 20.01.2019].

Kaliski Główny Rynek jest wyjątkowy dzięki zabudowie pochodzącej niemal w całości (z wyjątkiem jednej kamienicy) z dwudziestolecia międzywojennego, odbudowanej po zniszczeniu centrum miasta w 1914 roku. Wolorów tego cennego zespołu urbanistycznego nie wykorzystuje się jednak w promocji miasta. Rynek obecnie nie przyciąga ani mieszkańców, ani turystów. Ostatni, poważny remont nawierzchni przeprowadzono w latach 80. W parterach kamienic przyrynkowych najchętniej oprócz restauracji lokują się banki, a patrząc szerzej – w całym mieście znajdują się liczne puste lokale na wynajem³ czy wręcz całe kamienice opustoszałe i czekające na lepsze czasy. Rynek ożywa w wakacje i podczas imprez masowych, przez większość roku jednak przypomina centrum sennego miasteczka na odludziu.

Ryc. 1. Główny Rynek, 2018. Fot. autora

Aby zmienić ten stan rzeczy, w marcu 2009 roku ogłoszono konkurs na opracowanie koncepcji zagospodarowania Głównego Rynku oraz najważniejszych ulic odchodzących od niego – Śródmiejskiej, Zamkowej i Kanonickiej. Portal informacyjny kaliskiego radia Centrum donosił: „Już wiadomo, że ulice wokół centrum Kalisza będą deptakami – trasami bez wydzielonych chodników i jezdni. Na Głównym Rynku i w jego okolicach parkować nie będzie można. To jednak wizja przyszłości. Jak dalekiej – nie wiadomo. Kilka miesięcy z pewnością potrwa rozstrzygnięcie konkursu, a potem poszukiwanie pieniędzy na wprowadzenie zmian”⁴.

W maju 2009 roku unieważniono konkurs – okazało się, że żadna z prac nie spełniła oczekiwań komisji konkursowej⁵. Następnie zlecono opracowanie koncepcji kaliskiej pracowni projektowej Tadeusza Wiekiery.

³ *Pocztówka z Kalisza: banki i puste lokale* [w:], Kalisz – NaszeMiasto.pl. Dostępny w Internecie: <http://kalisz.naszemiasto.pl/artykul/pocztowka-z-kalisza-banki-i-puste-lokale,1491741,art,t,id,tm.html#62a552012612594b,1,3,5>, [dostęp: 20.01. 2019].

⁴ *Przebudowa Głównego Rynku...*, dz. cyt., post 93.

⁵ Tamże, post 221.

W kolejnym roku oprócz projektu niezależnie powstała również Analiza niezbędna do opracowania Zintegrowanego Planu Rozwoju Obszarów Miejskich dla Miasta Kalisza – 96-stronicowy dokument mający wyznaczyć obszary kryzysowe oraz określić cele i propozycje rozwiązań w zakresie rewitalizacji. Wybrane cele rewitalizacji według tej analizy to poprawa jakości przestrzeni miejskiej, modernizacja, remont i rozbudowa istniejącej substancji mieszkaniowej, rozwój współpracy pomiędzy lokalnymi przedsiębiorcami, obniżenie poziomu bezrobocia w mieście⁶.

Ryc. 2. Ulica Zamkowa, 2018. Fot. autora

Najbardziej palącą kwestią pozostawała jednak przebudowa Rynku i jego najbliższej okolicy. W 2010 roku wiceprezydent Daniel Sztandera mówił: „Zależy nam na tym, aby kaliski rynek i starówka spełniały taką samą funkcję, jak np. w Krakowie czy we Wrocławiu. [...] tak się stanie w ciągu najbliższych trzech lat. Centrum zmieni się więc w atrakcyjny deptak z fontannami, ogródkami i kawiarniami”⁷.

Koncepcję architektoniczno-urbanistyczną przebudowy centrum miasta autorstwa Wiekiery zaprezentowano publicznie dopiero w lutym 2011 roku. Zakładała ona m.in. pojawienie się fontanny i przezroczystego pawilonu na Rynku oraz likwidację klombu przed ratuszem, istniejącego w tym miejscu od czasów dwudziestolecia międzywojennego. Ten ostatni postulat wzbudził wątpliwości kaliskiego historyka i działacza lokalnego Macieja Błachowicza⁸. Klomb na najbliższe lata stał się kością niezgody pomiędzy władzą a aktywistami. W kwietniu 2011 roku studenci ochrony dóbr kultury na kaliskim Wydziale Pedagogiczno-Artystycznym UAM wraz z Błachowiczem zaproponowali rekonstrukcję posągu Kalisii (znajdującego się przed II wojną światową w Parku Miejskim) i wkomponowanie go wraz z fontanną

⁶ *Analiza niezbędna do opracowania Zintegrowanego Planu Rozwoju Obszarów Miejskich dla Miasta Kalisza*, Kalisz 2010, s. 59-60.

⁷ *Przebudowa...*, post 433.

⁸ *Czy tak będzie wyglądała kaliska starówka? Zobacz i oceń sam – weź udział w sondzie* [w:], Kalisz – NaszeMiasto.pl. Dostępny w Internecie: <http://kalisz.naszemiesto.pl/artukul/czy-tak-bedzie-wygladala-kaliska-starowka-zobacz-i-ocen-sam,783626,artgal,t,id,tm.html>, [dostęp: 20.01.2019].

w klomb⁹. Mimo burzliwych dyskusji wówczas temat ucichł i powrócił w 2013 roku, kiedy urzędujący od 2002 roku prezydent Janusz Pęcherz zapowiedział ogólnopolski konkurs na rewitalizację centrum miasta¹⁰. W tym samym roku powołano ponad 20-osobowy zespół do spraw rewitalizacji śródmieścia. Zapowiedziano też rezerwację funduszy z prywatyzacji Ciepła Kaliskiego (ok. 45 mln zł) na przeprowadzenie przebudowy. Rok później wyremontowano elewację ratusza (remont ten miał wg prezydenta stanowić rozpoczęcie rewitalizacji), a na obchody 100-lecia zburzenia Kalisza zmodernizowano jeden ze skwerów w mieście lokacyjnym¹¹.

Tuż przed wyborami samorządowymi w kaliskim magistracie powstało stanowisko specjalisty ds. rewitalizacji, które w drodze konkursu objął Krzysztof Ziental, historyk sztuki z Wrocławia¹². Zarówno dotychczasowy prezydent, jak również jego najgroźniejszy kontrkandydat Grzegorz Sapiński priorytetowo potraktowali w swoich kampaniach wyborczych temat rewitalizacji kaliskiego śródmieścia. Wygrał ten drugi – także i on obiecywał przeprowadzenie konkursu architektonicznego. Na obietnicy się skończyło. Od 2015 roku przeprowadzać zaczęto jednak konsultacje społeczne w sprawie rewitalizacji. Postanowiono też realizować stopniowo małe przedsięwzięcia, remontując kamienice miejskie kwartał po kwartale. Dużo eksperymentowano, m.in. w czerwcu 2015 roku na krótko przy ratuszu zorganizowano boisko dla dzieci. W tym samym miesiącu pojawiły się ławki przed ratuszem oraz zlikwidowano płotek otaczający klomb, zachęcając mieszkańców do korzystania z trawiastej przestrzeni¹³. Specjalista ds. rewitalizacji mówił, żeby „rewitalizować ludzi, nie tylko budynki”¹⁴. Idąc za tym hasłem, zorganizowano społeczny ogródek, którym mieli zajmować się mieszkańcy. Lokalne media relacjonowały na bieżąco: „Kilka skrzynek, sadzonki i grupa pozytywnych, i nieco szalonych kaliszan: to wystarczyło, by pusty plac zamienił się w czerwcu w mini ogródek. Ogródek, który prócz zalet czysto praktycznych, czyli możliwości uprawy własnych warzyw czy kwiatków miał też pokazać, że kaliszanie chcą i potrafią dbać o wspólną przestrzeń. Niestety po zaledwie trzech miesiącach okazuje się, że zapał był raczej słomiany. Z kwiatków i jarzynek też została tylko słoma”¹⁵.

⁹ *Przebudowa Głównego Rynku...*, dz. cyt., posty 748, 753, 760.

¹⁰ Tamże, posty 1000-1001.

¹¹ *Kalisz: Historyczny skwer odzyskał dawny blask*, [w:], Urbnews.pl. Dostępny w Internecie: <http://urbnews.pl/kalisz-historyczny-skwer-odzyskal-dawny-blask>, [dostęp: 20.01.2019].

¹² *Krzysztof Ziental specjalistą ds. rewitalizacji* [w:], wkaliszu.pl. Dostępny w Internecie: http://wkaliszu.pl/8035056/MIASTO_Krzysztof_Ziental_specjalista_ds_rewitalizacji.html [dostęp: 20.01.2019].

¹³ *Przebudowa Głównego Rynku...*, dz. cyt., posty 1367, 1372-1373.

¹⁴ „*Rewitalizujemy ludzi, nie tylko budynki*”. *Krzysztof Ziental odchodzi z Ratusza*, [w:], „Fakty Kaliskie”. Dostępny w Internecie: <http://faktykaliskie.pl/wiadomosci/samorzad/rewitalizujemy-ludzi-nie-tylko-budynki-krzysztof-ziental-odchodzi-z-ratusza,365.html>, [dostęp: 20.01.2019].

¹⁵ „*Skrzynki na jarzynki*” i *ich smutny koniec* [w:], „Fakty Kaliskie”. Dostępny w Internecie: <http://www.faktykaliskie.pl/wiadomosci/samorzad/skrzynki-na-jarzyunki-i-ich-smutny-koniec-zdjecia,185.html>, [dostęp: 20.01.2019].

Kluczową zmianą podjętą na szczeblu centralnym stała się *Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji*. Jej zasadniczą innowacją była instytucja gminnych programów rewitalizacji i komitetów rewitalizacji¹⁶. Również w październiku powołano, w ramach Rady Miasta, Komisję Rewitalizacji (zlikwidowaną trzy lata później). Nie był to koniec zmian – na początku 2016 roku zamiast stanowiska specjalisty ds. rewitalizacji ustanowiono Biuro Rewitalizacji, a Krzysztofa Zientala powołano na plastyka miejskiego¹⁷. Wyburzono też wtedy tzw. „betonkę” albo „katafalk” – betonowy podest znajdujący się przez kilkadziesiąt lat na płycie Rynku. W czerwcu wyłączono z ruchu samochodowego fragmenty odchodzących od głównego placu miasta ulic Śródmiejskiej i Złotej. Nie wywołało to nadzwyczajnych skutków, gdyż w ślad za tym, oprócz ustawienia mebli miejskich, nie poszły inne działania, aczkolwiek rozwiązanie okazało się trwałe. W lipcu ogłoszono wyniki konsultacji społecznych dotyczących wyglądu najważniejszego placu w mieście – kaliszanie zdecydowali, aby spełniał on funkcję reprezentacyjną i rekreacyjno-wypoczynkową. Przeważająca liczba głosujących opowiedziała się za imprezami w centrum miasta, pozostawieniem ogródków gastronomicznych i powstaniem fontanny posadzkowej na płycie Rynku¹⁸. Latem 2016 roku zrealizowano modelową w założeniu przebudowę jednego ze śródmiejskich podwórek za 144 tys. zł. Efekt był daleki od oczekiwanego, w dodatku zaraz po oddaniu do użytku inwestycji zaczęło się niweczenie wykonanych prac, m.in. poprzez deptanie kwiatów¹⁹.

Ryc. 3. i 4. Klatka schodowa kamienicy przy ulicy Chodyńskiego prowadząca na „modelowe podwórko” oraz rzeczony podwórko po przebudowie, 2018. Fot. autora

¹⁶ *Ustawa o rewitalizacji. Komentarz. Tom 1*, red. Szlachetko J., Borówka K., Gdańsk 2017, s. 41-42, 107-109. Dostępny w Internecie: http://obserwatorium.miasta.pl/wp-content/uploads/2017/12/Ustawa-o-rewitalizacji.-Komentarz_publicacja_Institut_Metropolitalny_biblioteka.pdf, [dostęp: 20.01.2019].

¹⁷ *Teraz ona zajmie się rewitalizacją Kalisza*, [w:], „Fakty Kaliskie”. Dostępny w Internecie: <http://www.faktykaliskie.pl/wiadomosci/samorzad/teraz-ona-zajmie-sie-rewitalizacja-kalisza,245.html>, [dostęp: 20.01.2019].

¹⁸ *Jakiego Głównego Rynku chcą kaliszanie?* [w:] Zakończyły się konsultacje społeczne, „Fakty Kaliskie”. Dostępny w Internecie: <http://www.faktykaliskie.pl/wiadomosci/samorzad/jakiego-glownego-ryнку-chca-kaliszanie-zakonczyly-sie-konsultacje-spoeczne,369.html>, [dostęp: 20.01.2019].

¹⁹ *Przebudowa Głównego Rynku...*, dz. cyt., posty 1523-24, 1533.

W styczniu 2017 roku powołano Komitet Rewitalizacji Miasta Kalisza, na czele którego stanął Maciej Błachowicz. Zimą wyremontowano boczne uliczki miasta lokacyjnego – Browarną i Piekarską. Remont poprzedzony był konsultacjami społecznymi, których wyniki uwzględniono w projekcie modernizacji. Wcześniej, bo w listopadzie 2016 roku, rozpoczęły się badania archeologiczne, poprzedzone badaniami georadarowymi. Archeolodzy w marcu 2017 roku rozkopali klomb, by po kilku tygodniach odkryć siedemnastowieczne rzapie – dawny zbiornik na wodę²⁰. Dyskusja, czy znalezisko wyeksponować, czy zasypać, wciąż trwa, a przed samym ratuszem zamiast klombu jest ogrodzony wykop.

Całościowo ujmujący problemy kaliskiego śródmieścia, dofinansowany z Funduszy Europejskich, Gminny Program Rewitalizacji Miasta Kalisza został uchwalony w lipcu 2017 roku. Uwzględnia on aspekty: społeczny, gospodarczy, środowiskowy, przestrzenno-funkcjonalny i techniczny²¹. Program pierwotnie zawierał ponad 100 zadań, a koszt ich realizacji w latach 2017-2023 oszacowano na ponad 300 mln zł. W kwietniu 2018 roku ogłoszono konsultacje społeczne w sprawie ustanowienia Specjalnej Strefy Rewitalizacji, umożliwiającej ubieganie się przez właścicieli nieruchomości położonych na terenie strefy o dotacje na cele służące realizacji przedsięwzięć uwzględnionych w Gminnym Programie Rewitalizacji.

W międzyczasie okazało się, że na przeprowadzenie ogólnopolskiego konkursu na rewitalizację nie będzie czasu przed końcem kadencji, więc na zlecenie władz miasta koncepcję zagospodarowania Głównego Rynku opracowało Atelier Architektury Radosław Żubrycki (biuro, które zaoferowało najniższą cenę spośród dziewięciu, do których wysłano zapytanie ofertowe). Projekt autorstwa tej pracowni upubliczniony został w sierpniu 2017 roku²². Postanowiono jak najszybciej zlecić opracowanie kompletnej dokumentacji, aby zdążyć z realizacją przed wyborami. Projekt powstał. W marcu 2018 roku ogłoszony został przetarg na wykonanie remontu placu. Wydawało się, że wszystko jest przesądzone, ale pierwszy przetarg nie przyniósł rozstrzygnięcia. Do drugiego, trzeciego i czwartego przetargu zgłaszało się konsorcjum, którego oferta przekraczała budżet inwestycji o około 5 mln zł (miasto zarezerwowało 9 mln zł). Wszystkie unieważniono²³. Czas działał na korzyść przeciwników projektu, którego końcem okazały się wybory samorządowe. Urzędujący prezydent, Grzegorz Sapiński, nie dostał się do drugiej tury, w której zwyciężył Krystian Kinastowski, architekt, zwolennik opracowania całościowej koncepcji modernizacji centrum miasta i zapowiadający ogłoszenie konkursu na jej wykonanie (jak i dwaj jego poprzednicy).

²⁰ Tamże, posty 1614, 1822.

²¹ *Gminny Program Rewitalizacji dla Miasta Kalisza. Załącznik do Uchwały nr XLIX/657/2018 Rady Miasta Kalisza z dnia 1 marca 2018*. Dostępny w Internecie: http://bip.kalisz.pl//uchwaly/2018_49_657.pdf, [dostęp: 20.01.2019].

²² *Tak będzie wyglądał Główny Rynek w Kaliszu? Znamy plany i wizualizacje* [w:], „Fakty Kaliskie”. Dostępny w Internecie: <http://faktykaliskie.pl/wiadomosci/samorzad/tak-bedzie-wygladal-glowny-rynek-w-kaliszu-znamy-plany-i-wizualizacje,745,2,zdjecie.html>, [dostęp: 20.01.2019].

²³ *Przebudowa Głównego Rynku...*, dz. cyt., posty 1922, 1924, 1931, 1944.

Rewitalizacja w Kaliszu to oczywiście nie tylko Główny Rynek z jego najbliższą okolicą, nie tylko aspekty prawne i nie tylko modernizacja infrastruktury, jednak przykład najważniejszego placu miasta spektakularnie obrazuje wieloletnią niemoc. Dyskusja wydaje się nie mieć końca, a podstawowe zadania stojące przed miastem w zakresie odnowy jego centrum przekładane są na kolejne kadencje. Cały czas brakuje konkretów i odważnych decyzji.

Bibliografia

Analiza niezbędna do opracowania Zintegrowanego Planu Rozwoju Obszarów Miejskich dla Miasta Kalisza, Kalisz 2010, s. 59-60.

Czy tak będzie wyglądała kaliska starówka? Zobacz i oceń sam – weź udział w sondzie, [w:] Kalisz – NaszeMiasto.pl. Dostępny w Internecie: <http://kalisz.naszemiasto.pl/arttykul/czy-tak-bedzie-wygladala-kaliska-starowka-zobacz-i-ocen-sam,783626,artgal,t,id,tm.html>, [dostęp: 20.01.2019].

Gminny Program Rewitalizacji dla Miasta Kalisza, [w:] Załącznik do Uchwały nr XLIX/657/2018 Rady Miasta Kalisza z dnia 1 marca 2018. Dostępny w Internecie: http://bip.kalisz.pl/uchwaly/2018_49_657.pdf, [dostęp: 20.01.2019].

Jakiego Głównego Rynku chcą kaliszanie? Zakończyły się konsultacje społeczne [online w:], „Fakty Kaliskie”. Dostępny w Internecie: <http://www.faktykaliskie.pl/wiadomosci/samorzad/jakiego-glownego-ryнку-chca-kaliszanie-zakonczyly-sie-konsultacje-spoeczne,369.html>, [dostęp: 20.01.2019].

Kalisz: Historyczny skwer odzyskał dawny blask, [w:] Urbnews.pl. Dostępny w Internecie: <http://urbnews.pl/kalisz-historyczny-skwer-odzyskal-dawny-blask>, [dostęp: 20.01.2019].

Krzysztof Ziental specjalistą ds. rewitalizacji, [w:] wkaliszu.pl. Dostępny w Internecie: http://wkaliszu.pl/8035056/MIASTO_Krzysztof_Ziental_specjalista_ds_rewitalizacji.html, [dostęp: 20.01.2019].

Parrysek J., *Rewitalizacja miast w Polsce: wczoraj, dziś i być może jutro*, „Studia Miejskie”, 2015, nr 17.

Pocztówka z Kalisza: banki i puste lokale, [w:] Kalisz – NaszeMiasto.pl. Dostępny w Internecie: <http://kalisz.naszemiasto.pl/arttykul/pocztowka-z-kalisza-banki-i-puste-lokale,1491741,art,t,id,tm.html#62a552012612594b,1,3,5>, [dostęp: 20.01.2019].

Przebudowa Głównego Rynku w Kaliszu, [w:] Forum inwestycji kaliskich. Dostępny w Internecie: <http://inwestycje.kalisz.pl/viewtopic.php?f=3&t=976>, [dostęp: 20.01.2019].

„Rewitalizujemy ludzi, nie tylko budynki”. Krzysztof Ziental odchodzi z Ratusza, [w:] „Fakty Kaliskie”. Dostępny w Internecie: <http://faktykaliskie.pl/wiadomosci/samorzad/rewitalizujemy-ludzi-nie-tylko-budynki-krzysztof-ziental-odchodzi-z-ratusza,365.html>, [dostęp: 20.01.2019].

„Skrzynki na jarzynyki” i ich smutny koniec, [w:] „Fakty Kaliskie”. Dostępny w Internecie: <http://www.faktykaliskie.pl/wiadomosci/samorzad/skrzynki-na-jarzynyki-i-ich-smutny-koniec-zdjecia,185.html>, [dostęp: 20.01.2019].

Tak będzie wyglądał Główny Rynek w Kaliszu? Znamy plany i wizualizacje, [w:] „Fakty Kaliskie”. Dostępny w Internecie: <http://faktykaliskie.pl/wiadomosci/samorzad/tak-bedzie-wygladal-glowny-rynek-w-kaliszu-znamy-plany-i-wizualizacje,745,2,zdjecie.html>, [dostęp: 20.01.2019].

Teraz ona zajmie się rewitalizacją Kalisza, [w:] „Fakty Kaliskie”. Dostępny w Internecie: <http://www.faktykaliskie.pl/wiadomosci/samorzad/teraz-ona-zajmie-sie-rewitalizacja-kalisza,245.html>, [dostęp: 20.01.2019].

Ustawa o rewitalizacji. Komentarz. Tom 1, red. Szlachetko J., Borówka K., Gdańsk 2017, s. 41-42, 107-109. Dostępny w Internecie: http://obserwatorium.miasta.pl/wp-content/uploads/2017/12/Ustawa-o-rewitalizacji.-Komentarz_publicacja_Institut_Metropolitalny_biblioteka.pdf, [dostęp: 20.01.2019].

Ten years of discussion about the revitalization of the inner city of Kalisz

Summary

A question of revitalization has become a priority for many among the polish cities for the last several years. In some of them it has been related to serious actions and successes. In others it had been related to long-time discussion. Kalisz belongs to the second group. The aim of the research is to bring together the previous achievements of revitalization of the inner city of Kalisz, especially connected to the renovation of Main Square.

Recenzował dr hab. inż. arch. Jan Kurek